

ÇAĞDAŞ İSLÂMÎ SİYASÎ DÜŞÜNCE

HAMİD İNAYET

الاسلام
السياسة

HECE

düşünce

Hamid İnanet: 1971'den 1976 yılına kadar Tahran Üniversitesi'nde siyaset bilimi Profesörü olarak çalışmış, ayrıca Sudan Hartum Üniversitesinde ve İngiltere'de St. Antony Collegede görev yapmış. Oxford Üniversitesinde de Ortadoğu Tarihi üzerine konferanslar vermiştir. Kendisinden İslâmî Siyasî Düşünce alanında birçok yeni çalışma yapması beklenirken ölümü üzüntüyle karşılanmıştır. Yazarın Farsça ve İngilizce olarak yayınlanan çok sayıda makalesinin yanında *Seyr-i der Endişeyi Siyasî Arap* (Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri) adlı bir kitabı da bulunmaktadır.

Yusuf Ziya Cömert: 1959'da Şalpaazarı'nda doğdu. İlkokulu İstanbul ve Diyarbakır'da, Ortaokulu İstanbul, Lüleburgaz, Düzköy ve Balıkesir'de okudu. Balıkesir İmam-Hatip Lisesinden mezun olduktan sonra, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesine ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine girdi; bu okullara bir süre devam etti. İngilizce öğrenmek için Orta Doğu Teknik Üniversitesinde hazırlık okudu. *Ütopya*, *Mavera*, *İkinci Yazıları* ve arkadaşlarıyla birlikte yayımladıkları *Kayıtlar* dergilerinde hikâye ve denemeleri yayımlandı. Geçimini bir süre çeviriler yaparak sağladı. Bir çok dergiye ve bazı ansiklopedik çalışmalara makaleler çevirdi. Bu arada, Hamid İnanet'in *Modern Islamic Political Thought* (Çağdaş İslâmî Siyasî Düşünce) adlı eserini ve Haçlılar döneminde bir çok savaşa tanıklık etmiş olan Üsame İbn Munkiz adlı emirin hatıralarından oluşan *Kitab el-I'tibar* (İbretler Kitabı) adlı eserini Türkçeye çevirdi. Bugün Tayland sınırları içinde kalan 'Patani' bölgesindeki müslümanlarının özgürlük mücadeleleriyle ilgili *Patani Dosyası* adlı bir kitap derledi. Bir çok dergide denemeler ve seyahat izlenimleri yazdı. Gazeteciliğe, *Zaman* gazetesinin kuruluş döneminde başladı. *Kayıtlar* dergisinde Yazı İşleri Müdürlüğü, *İzlenim* dergisinde Yayın Yönetmenliği, *Yeni Şafak* gazetesinde Genel Yayın Koordinatörlüğü ve Yazı İşleri Müdürlüğü görevlerinde bulundu. *Yeni Şafak*'ta köşe yazıları da yazdı. Ayrıca *Yeni Şafak*'ın okur temsilciliği (ombudsmanlık) görevini de yürüttü. Hâlen bu gazetenin Genel Yayın Yönetmenliğini yapıyor. İngilizce ve Arapça biliyor. Beşi kız, ikisi erkek; yedi çocuğu var.

ÇAĞDAŞ İSLÂMÎ SİYASÎ
DÜŞÜNCE

HAMİD İNAYET

Türkçesi
Yusuf Ziya CÖMERT

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 204
Düşünce: 13

Birinci Basım: Ekim 2008
© Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: Sarakusta
Dizgi/Düzelti: HECE
Teknik Hazırlık: HECE

Baskı: Öncü Basımevi
Kazım Karabekir Caddesi
Ali Kabakçoğlu Sok. No: 85/2
Çankaya / ANKARA
Tel: 384 31 20

ISBN: 978-9944-195-24-9

HECE YAYINLARI
Konur Sk. No: 39/1 Kızılay/Ankara
Yayıncı: P.K. 79 Yeniflehir/Ankara
Telefon: (0 312) 419 69 13
Fax: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ/	7
AÇIKLAMALAR/	9
GİRİŞ/	11
Geçmişin Konumu/	11

BİRİNCİ BÖLÜM

Şiilik ve Sünnilik: Çatışma ve Uyum/	35
1. Şiiliğin Özü/	35
2. Tartışmalar/	53

İKİNCİ BÖLÜM

Hilafet Buhanı/	85
-----------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İslâmî Devlet Kavramı/	111
1. Muhammed Reşid Rıza/	111
2. Köktencilik (Fundamentalizm)/	134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ulusçuluk, Demokrasi ve Sosyalizm/	175
1. Ulusçuluk/	176
2. Demokrasi/	195
3. Sosyalizm/	215
a. Resmî Versiyon/	216
b. Köktenci (Fundamentalist) Versiyon/	231
c. Radikal Versiyon/	233

BEŞİNCİ BÖLÜM

Şii Modernizminin Boyutları/	243
Arka Plan/	243
1. Anayasacılık/	248
Vacibin Önceliği Kavramı/	257
Talî Zahiri Hükümler Kavramı/	258
“Şer’i”ye Karşı “Örfü”/	258
Ömer İbn Hanzala’nın Hadisi/	259
2. Takiyye/	263
3. Şehadet/	271

DİZİN /291

ÖNSÖZ

Bu kitap, özellikle Mısırlı ve İranlı, ayrıca Pakistan, Hindistan, Lübnan, Suriye ve Irak'taki bazı yazar ve düşünürler tarafından ifadelendirilen ve 20. yüzyılda Müslümanlar arasında hayatiyet bulan başlıca siyasî fikirleri açıklayıp yorumlamaktadır. Kitap, temelde, düşüncelerle ilgilidir: Tarih ve sosyoloji, bu düşüncelerin arka planlarını aydınlatmakta yararlı oldukları ölçüde yardıma çağrılmıştır.

Bu kitabın, Müslümanların ileri sürdüğü fıkıh, teoloji ya da bunlarla ilgili alanların kural ve kategorileri dâhilinde üretilen fikirler kadar "aykırı" ya da "geleneksel alışkanlıkların dışında" görülebilecek olanları da içerdiği özellikle vurgulanması gereken noktadır.

Bu durum doğal olarak, farklı alanlarda değerli çalışmalar yapan birçok Müslüman aydını dışarda bırakır. Ancak söz konusu durumun eleştirisini yapabilmek bir yana, çağımızın siyasî tartışmalarına Müslümanların katkısını anlamak için dahi bir düşünürün, bir fikre ulaşma yolunun, fikrin kendisi kadar önemli olması gerektiği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bir yazarın epistemolojik ve yöntemsel öncüleri, ne ölçüde İslâmî düşüncenin uzantısı mahiyetinde olduğu gibi konular belirlemeden o yazarın, yeni fikirlerle uğraşma cesaretini olumlamak yeterli değildir. Aksi takdirde neyin İslâmî kültüre dâhil, neyin yabancı olduğunu tefrik etmekten kaçınmak, bir yenilik furyasında kaybolmak anlamına gelecektir. Bu yazarlarda bulunması muhtemel yabancı ya da gizli güdüler sorunu, bu çözümlemenin dışında bırakılmaktadır. Bu, sadece onların sınanmasının düşünce tarihini, olaylar tarihine dönüştürecek olmasından değil, ayrıca düşüncelerin de kendilerince bir hayatları oluşundandır. Özellikle yazarlara yakın kuşaktan olan kimse-

ler, keskin bir sinizm (kinizm, artniyetlilik, suizancılık) hastalığına sahip olmamaları hâlinde düşünceleri, yazarların iç tasarımlarına çok az ya da hiç bakmaksızın idrak etme eğilimindedirler.

Kitap, geleneksel mirasın modern düşüncelerin gelişimiyle bitiştiği ya da geleneksel düşüncelerin dinî bir bakış açısına sahip muhataplara cazip ve ikna edici kılındığı yolu gösteren bir girişle başlamaktadır. Bunu İslâm'ın iki mektebi ya da mezhebi arasındaki (Şiiilik - Sünnilik) iki boyutlu çatışma ve uyum sürecinin ele alınması izlemektedir. Burada esas amaç, ikisi arasındaki ilişkilerin son zamanlarda en azından siyasî doktrinler alanında, zıtlaşmadan mezheplerarası üretkenliğe doğru yavaş yavaş geliştiğini göstermektir. İki mezhepteki uyuşmaların açık ya da zımni örneklerinin sergilendiği diğer konularda bu yaklaşım tekrar ortaya çıkarılmaktadır. Kalan bölümler, iki esas konu ve onların alt bölümlerine ayrılmıştır: Birincisi Hilafet'in Türkiye'de ilgasından sonra ve 1920'lerden 70'lere kadar uzanan sürede yeniden canlanan İslâmî devlet kavramı; ikincisi de Müslümanların ulusçuluk, demokrasi ve sosyalizm gibi yabancı ideolojilerin meydan okuyuşuna verdiği karşılıktır.

Son zamanlarda İslâm modernizmi olarak adlandırılan çağdaş İslâmî siyasal düşünce, doktrinel bilgi -yeniden biçimlendirme ve yorumlama- olmadan tam olarak değerlendirilemez. Çeşitli Avrupa dillerinde bu konuyla ilgili birçok kitap yayınlandığından, burada modernizmin tartışılması asgari tutulmuş, ancak nisbeten dışarda bırakılan Şii modernizmi, son bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yine bu kitapta, az tanınan ve potansiyel olarak haklı bir öneme sahip kimi yazarlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tam manasıyla İslâmî bakış açısıyla kaleme alınan eser ve risaleler yukarıda zikredilen ülkelerde bile yetersiz durumdadır. Ana eğilim ve örüntüler üzerinde çalışan bir öğrencinin, bütün bir düşünce ekolünün temsilcisi olarak belli bazı yazarları ele almaktan başka çaresi yoktur. Bu da kaçınılmaz olarak bu kitapta varılan bazı sonuçları sorgulamak, çürütmek ve farklı bakış açılarını temsil eden yazarlara işaret etmek iste-

yen eleştirirler, gereken incelikte olmasalar bile, Müslümanların özgürlük ve ilerleme çabalarında karşılaştıkları zihinsel sorunlara ışık tuttıkları ölçüde hoş karşılanacaktır.

Hamid İneyet

AÇIKLAMALAR

Bu kitabın basılmamış hâlini okuyan, oluşması ve gelişmesi için faydalı değinilerde bulunan öğrencilerime ve arkadaşlarıma teşekkür borçluyum. Albert Hourani ve John Gurney kitabın bütün öntaslağını okudular ve muhtevasını benimle tartışmak için zaman harcadılar. Profesör Madelung ve yurttaşım Hüseyin Müderrisi Tabatabaî'den (ki kitabın giriş ve Şii-lik bölümlerini yorumladı/eleştirdi) özellikle istifade ettim. Michael Cook ve Roger Owen, Şii-Sünni polemiği ve "ulusçuluk, sosyalizm ve demokrasi" bölümü üzerinde önemli ve yararlı eleştiriler yaptılar. Nikki Keddie 5. bölümdeki Anayasacılıkla ilgili kısımda aynı yardımda bulundu. Buna rağmen buradaki fikrî çelişki ve belirsizliklerin sorumluluğu bütünüyle bana aittir. Macmillan Press'in yayın yönetmeni Mrs. Angela Turnbull tarihler ve transkripsiyonlar konusunda yardımlarını esirgemedi.

Tahran Üniversitesinde İslâm Felsefesi Profesörü, çok orijinal ve üretken bir düşünür, hassas ve insancıl bir Müslüman olan merhum Murtaza Mutahhari'yle dostluğum olmasaydı bu kitabı kaleme alma fikri oluşmayacaktı.

GİRİŞ

Geçmişin Konumu

Siyasal düşünce, son iki yüzyıldır Müslümanların entelektüel hayatlarının en aktif alanlarından biri olmuştur. Bu, öncelikle Müslüman halkların yerel özgürlüklerini elde etmek için giriştikleri fakat henüz amacına ulaşmayan, bununla beraber Müslüman zihnin politizasyonunun gelecekteki sürekliliğini teminat altına alacak bir mücadelenin devam etmekte oluşuyla açıklanabilir. Bu açıklama yanında, Batı'da "Petrol Krizi" sendromuna yol açan ve Batı sömürsünün İslâm yurdunun kalbindeki siyâsî, stratejik ve ekonomik çıkarlarını sürdürmek istemesi de başka bir etken olarak sayılabilir.

Bununla birlikte, daha temel bir husus ortaya koyulmadıkça bu açıklamalar, siyasetin modern İslâm'daki önceliğinin anlaşılmasına yeterli gelemmez. Bu temel nokta, insan hayatını düzenleyen kapsamlı bir sistem olarak İslâm'la bu sisteme uyulmasını sağlayacak kaçınılmaz bir araç olarak siyaset arasındaki doğal bağıdır. Bu bağın baskın çağrışımı İslâm'ın Batılı tenkitçileri tarafından sık sık gündeme getirilmiştir. Ne yazık ki -bu kitapta göstermeye çalışacağımız gibi- Müslümanlar, inançları üzerinde, tek ve bütüncül bir idrake sahip olma noktasında diğer büyük dinlerin takipçilerinden farksızdırlar. Klâsik anlayışta olanlar karşı çıksa da farklı Müslüman gruplar Kur'anî emirleri ve Peygamber sözlerini -herbiri tarihsel arka planları ve bunu çevreleyen gerçekliklerle bağlantılı olarak- farklı algırlarlar. Bireysel ve sosyal olayların diktatörce düzenlenişinin gereklerine göre değil.

İslâm kültüründe dinle siyasetin içiçeliğiyle ilgili başka bir yanlış anlayış da Müslümanlar arasındaki bütün siyasî tavır ve kurumların tarihsel gerçeklikte de dinî müeyyidelere ya da dinî normlara uyduğunun düşünülmesidir. Genellikle bunun tersi doğrudur: Müslümanların çoğu, tarihlerinin büyük bölümünde bu normlarla çok zayıf bağları olan ve şeriatı ancak Mü'minlerin iktidarlarını meşru gösterdiği ölçüde benimseyen rejimler altında yaşamışlardır.

Bu hususların akılda tutulması hâlinde Müslüman bilincin doğrudan doğruya İslâmî ilkelere kaynaklanan bir siyasî anlayışa eğilimli olduğunda şüphe kalmaz. Ancak bu eğilim, genellikle bir boyuneğmişlik ya da kayıtsızlık havası altında gizlenmiştir. Eğer siyasetin esası başkalarıyla yaşama ve çalışma sanatıysa İslâm'ın beş esasından dördü (namaz, oruç, zekât, hac) dışında kalan beşinci şart (Allah'ın birliğini ve Muhammed'in peygamberliğini tasdiktir), mensupları arasındaki birlik ve beraberlik ruhunuyla grup dayanışmasını sağlama konusunda mükemmeldir. (Bazı Müslümanların altıncı şart olarak kabul ettiği cihad, aynı etkinin sağlanması konusunda daha da büyük bir potansiyele sahiptir.) Bir başka açıdan bakıldığında, siyasetin alametifarikası eğer iktidar mücadelesiye o zaman, daha siyasî bir dünya görüşü olamaz: Hem fizikî hem manevî ihtiyaçlar alanında insan doğasını kapsamıyla İslâm, ideallerinin salt ortaya konuluşuyla yetinmez, onları uygulayacak araçları da ister. Ve iktidar bu amacın kaçınılmaz bir vasıtasıdır. Kur'an "güzel örnek" olarak vasıflandırdığı Hazreti Muhammed (S)'in, (33.21) örneğinin takip edilmesini ister. Hz. Muhammed'in esas başarısı İslâmî ilkelere dayalı bir toplumun temelini kurmak olunca Müslümanlar, bu konuda da onun örneğini takip etmek durumunda olurlar.

Yönetme sanatı olarak siyasetle ilgilenmek için daha basit bir neden vardır: En önemlileri "iyiliğin emredilmesi ve kötülükten nehyedilmesi" (emri bil ma'ruf nehyi anil münker) ve "İslâm top-
rağının savunulması" olan Müslümanların bir dizi "müşterek vazifesi"nin ifası tamamıyla İslâm'a bağlı değilse bile en azından onun amaçlarını benimseyen bir devlette mümkün olabilecektir.

Buradan çıkararak, İslâm'a bağlı ya da en azından İslâm yanlısı bir rejim altında yaşayan bir Müslüman, bu rejimin sürekliliği için çalışmak durumundadır. Bunun tersine, İslâm'a karşı bir yapıda yaşayan Müslüman, böyle bir fırsat kendisini gösterdiğinde onu değiştirmek için mücadele etmekle yükümlü olmaktadır. Son olarak "Kim yönetmeli?" ve "Niçin yöneticilere itaat etmeliyiz?" soruları siyasetin özünü teşkil ediyorsa hiçbir bilinçli Müslüman, bu soruları sorma ve dindaşlarıyla tartışma arzusu duymaksızın -en kayıtsızı bile- kendi tarihini araştıramaz. Müslümanların birçoğunun son dört yüzyıl içinde yabancı idareciler ya da onlarla işbirliği yapanlar tarafından hâkimiyet altına alınmaları bu zorunluluğu daha güçlü olarak ortaya çıkarmaktadır.

Bütün bunlar, Müslüman zihnin siyasileşmesinin teorik ya da potansiyel unsurlarından ibarettirler. Bir başka deyişle bunlar, mantıksal olarak bir Müslümanı iddialı bir siyasî varlık olmaya hazırlayan doktrinel öncüllerdir. Ancak bu unsurların gerçekleşmesi açık bir şekilde, en önemli özelliği konuşma, toplanma ve eylem özgürlüğünün elde edilebilirliği olan uygun bir çevreye bağlıdır. Zihinsel faaliyetin bağımsız ve ayrı bir dalı olarak siyasal düşüncenin İslâmî kültüre yakın zamanlarda eklenmesinin nedeni budur. Müslümanların çoğu, kendilerini bu hayatî özgürlüklerden mahrum bırakan rejimler altında yaşamış ve yaşamaktadır. Sosyolojistler bu gerekçenin, bu özgürlük yoksunluğunun, en geniş anlamıyla herhangi bir demokratik sistemin zuhurundan önce gelmesi gereken sosyal ve siyasal şartların -söz gelimi ticaret ve sanayinin gelişmesi, özerk bir burjuvazinin doğuşu gibi şartların- yokluğuna nazaran daha az önemli olduğunu ileri sürerek geçersiz sayabilirler. Bu itiraz, İslâm'ın doktrinel temelleriyle daima ilgili olmayan, bir dizi meselenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada, esas ilgi alanımız düşünceler olduğundan, bazılarının "Ulusçuluk, Demokrasi ve Sosyalizm" bölümünde tartışılacak olmasına rağmen, bu meseleleri bir kenara bırakmak durumundayız.¹

Siyasî ve toplumsal faktörlerden ayrı olarak, İslâm tarihinde bağımsız bir siyasî düşünce olmayışının bir de yönetsel nedeni

vardır. Geleneksel olarak Müslümanlar siyaseti, nadiren ilgili disiplinlerden yalıtılmış olarak ele alırlar. Devletin mahiyeti, hükümetin türleri, yöneticilerin vasıfları, iktidarlarının sınırları ve yönetilenlerin hakları gibi sorunlar hukuk ve ilâhiyatla ilgili kapsamlı makalelerin bir bölümü olarak şeriatın sarsılmaz duvarları arasında güvenli bir şekilde tartışılmıştır. Müslüman elitler, ancak 18. yüzyıl sonlarından itibaren Batılı, kültürel, ekonomik, siyasî ve askerî istilaların neden olduğu sarsıntılar altında özel siyasî konularla ilgili müstakil eserler vermeye başladılar. Bu çalışmaların yakın tarihte İslâm'la Batı arasındaki kültürel etkileşim açısından dikkat çeken bir yönü, yazıldıkları dildir. Batılılaşma sürecinde modern eğitim gören geniş gruplarla pek çok reformcu, kültürel miraslarına yabancılaşmadığı ölçüde düşüncelerini İslâmî bilimlerin diliyle ifade etti. Klişe hâlindeki hukukî deyimleri kullandı, Kur'an'dan ayetleri ve Peygamber sözlerini delil getirdi ve yabancı kaynaklardan tek-tük alıntılar yaptı. Ancak zaman geçtikçe, çoğu eğitim düzeylerinde Batılılaşmış aydınların, geleneksel liderlerin yerini alması ve okumuş sınıfların eski olan her şeyi geriliğin sorumlusu saymaya yönelik eğilimlerinin artmasıyla elitlerin kültürel birliği parçalandı. Okumuşlarla aydınların çoğu, İslâmî ideal ve değerlere bağlı kalırken, küçük fakat etkinliği giderek artan bir grup, Batı kültür ve uygarlığını insanlığın gerçekleştirdiği her şeyden üstün tutmaya ve övmeye başladı. Bunu yaparken de bilgili olsun, cahil olsun Müslümanların çoğu tarafından bilinmeyen bir üslûp kullanıyorlardı. Geleneksel toplumun kültürel bütünlüğündeki bozulma, bütün sınıflardan ve yaşlardan Müslümanların toplumsal ve siyasî sorunları verimli ve kapsamlı bir şekilde tartışmasına engel teşkil eden bu dil uçurumun-

¹ Benzer sosyolojik yaklaşımların bir tartışması için bakınız: Brian Turner, *Marx and the End of Orientalism* (London, 1978) özellikle pp. 39-80, (Marx ve Oryantalizmin sonu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984) ve Brian Turner, *Weber and İslâm* (London, 1974) pp. 39-106, 137-50; Maxime Rodinson, *İslam et Capitalisme* (Paris, 1966) özellikle pp. 19-45, (İslâm ve Kapitalizm, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978); Maxime Rodinson, *Marxisme et Monde Musulman* (Paris, 1972) pp. 95-129; Jean-Paul Charnay, *Sociologie Religieuse de l'İslam* (Paris, 1977) pp. 325.

da açıkça görülüyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Müslüman mantığında meydana gelen en önemli değişimlerden biri, ters istikamette, giderek büyüyen ve Müslümanların özgürlük ve refahı açısından ne kadar geçerli olursa olsun, şekil ve öz olarak dinî bilinçlerine hitab etmeyen hiçbir siyasî fikrin kendilerini harekete geçirmesine izin vermeyen bir eğilim olmuştur.

Bu kitap, bu gerekliliği önemli bulan ve formasyonlarının en geniş bölümünü İslâm'ın kültür mirasının, özellikle de şeriatın yardımcı unsuru olarak geleneksel siyasal düşüncenin oluşturduğu Müslüman yazarların düşüncelerini konu edinmektedir. Bu nedenle, söz konusu geleneğin temel unsurları üzerinde kısaca durulması; çağdaş İslâmî düşüncedeki başlıca meselelerin anlaşılması için zorunludur.

* * *

Geçmişte Müslümanlar arasındaki siyasal düşüncenin klâsik İslâmî bilimler yelpazesi içindeki diğer bazı disiplinlere dâhil edilmiş, onlar tarafından içerilmiş olması onun kapsamını daraltmış ya da muhtevasını fakirleştirmiş değildir. Gerçekte, siyasî düşünceler üzerinde inceleme yapan biri İslâm tarihinin ilk altı ya da yedi yüzyılını, herbiri devlet otoritesinin temelleriyle bireyin yöneticilere itaati konusunda farklı anlayışlara sahip rekabet hâlindeki ekollerin büyüleyici mozaiği olarak bulacaktır. Peygamber'in irtihâlinden hemen sonra Sakife meclisinde halifenin seçilmesi konusunda bir ihtilaf doğdu. Görünüşte bu ihtilaf şahsiyetler üzerinde bir ihtilaf olmakla birlikte arkaplanında, siyasî kafaları, bütün zamanlarda meşgul etmiş ve hâlen devam eden temel konular yatmaktaydı. Şahsiyetler üzerindeki tartışmalar, doktrinel ve kurumsal tartışmaların ilk durağıydı. Bunlar ancak daha sonraki açıklamalarımızı aydınlatacağı ölçüde burada özetlenebilir. Bizi burada asıl ilgilendiren, söz konusu münakaşaların orijinal şeklinin ne olduğu değil, günümüz Müslüman yazarları tarafından nasıl yorumlandığıdır. Bu her zaman onların, sadece hizipsel ve ideolojik eğilimlerinin değil aynı zamanda toplumlarının siyasî ihtiyaçlarının da bir fonksiyonudur.

Son olarak, Sünni bir raviden nakille Ebu Ca'fer Taberî'nin naklettiği, Hüseyin'in Kûfe'ye müteveccihen kendisine yardım teklif eden iki kişiyle görüşmesiyle ilgili bir hikâye vardır. Teklif üzerine İmam, sayısız melaikenin inmekte olduğu göğe işaret etmişti. Sonra her zaman için bu meleklerden yardım isteme imkânına sahip olduğunu söyledi. Ancak bu mümkün değildi, zira biliyordu ki Kerbelâ, oğlu Ali dışında, kendisinin ve bütün aile fertlerinin ve arkadaşlarının öleceği yerd. ⁴³⁶ Ancak bu hikâyenin de güvenilir olmadığı görülmektedir. Zira Hüseyin'in arkadaşlarından en az on tanesi Kerbelâ katliamından kurtulmuştur. Müslümanların Kerbelâ'da neler olup bittiğini öğrenmeleri de bunlar vasıtasıyla mümkün olmuştur. ⁴³⁷

Necefabadi, Hüseyin'in şehit olacağını önceden bildiğine dair ikinci dereceden Şii haberlerini çürütmekte başarılı olmakla birlikte Kulayni, Tûsî ve Şeyh Saduk'un İmamların ilahî olarak ilham edilen geçmiş, hâl ve gelecek bilgilerini onaylayan birçok hadis ihtiva eden mecmualarıyla karşı karşıya geldiğinde zor bir konumda kalmaktadır. ⁴³⁸ Ancak bu ikincil hadisleri çürütme niyeti kendisinin kıyamla ilgili tezini desteklemek için İmamların önceden-bilme vasfını reddetmek değildir. Burada onun, Sünni modernistlerden farklı olarak bu kıyama idealist bir perspektiften gördüğü söylenebilir. Hüseyin, kıyama, dedesinin (ölümüyle ilgili) önbilgisinin gerçekleşmesi için yapmadığını, ancak bu hareketin Yezid'i düşürmek için iyi planlanmış bir hareket olduğunu savunur. Kıyam sırasında siyasî şartlar vaadkârdır: Yezid'in rejimi sevilmemektedir. Kûfeliler Ali'nin davasına meyyaldır. Kendisi ise bir İmam olarak zâlim ve günahkâr bir hükümete gözyummakla mükelleftir. Bu dinî ve siyasî saiklerle harekete geçen Hüseyin, sorumlu bir siyasî liderin böyle önemli bir siyasî harekete girişmeden önce alabileceği bütün tedbirleri de almıştır. Hissettiği endişeler, sadece Müslim'i Kûfe'ye göndermesinde değil, Müslim'in ölümü üzerine zihnini kaplayan şüphelerden de bellidir. O

andan itibaren Hüseyin'in eylemleri nefsimüdafaa mahiyetindedir. Bunda da eleştirilecek bir yön yoktur. Kıyamın başarısızlıkla sonuçlanması da tamamen objektif, rasyonel nedenlere dayanır ve doğüstü kuvvetleri işin içine karıştırmaya gerek yoktur.⁴³⁹

Görüldüğü gibi "Ölümsüz Şehid'in (*Şehid-i Câvid*) temel amacı, Şii inancının yakın zamanlara kadar genellikle mistik, lirik ve duygusal yaklaşımlarla yorumlanan bir yönüne siyasî bir anlam kazandırmaktır. Sonuç olarak Şii militanlar arasında Kerbelâ olayını esas olarak insanı bir trajedi şeklinde algılamaya yönelik ihtiyatlı bir eğilim doğmuştur. Bu eğilim, Hüseyin'in kahramanlığını tarihte eşsiz, taklit edilemez, insan kapasitesinin üstünde görür. Bu eğilim, Kerbelâ olayına kendi mertebesindeki diğer Şii ilâhiyatçılarda görülmemiş bir biçimde siyaset ağırlıklı bakan Humeyni tarafından özetlenir. Humeyni, *Velayet-i Fakih* adlı eserinde Hüseyin'in monarşi ve saltanat kurumlarının yerleşmesini önlemek için kıyam ettiğini ve şehit olduğunu söyler. "Hüseyin, Yezid'in saltanat ve krallığını reddetmek için isyan etmiş; bütün Müslümanları da isyana çağırmıştır." Humeyni, aynı şekilde İranlı Müslümanları bir İslâm devleti kurma mücadelelerinde bir "Aşûra"⁴⁴⁰ oluşturmaya çağırır.

Ortodoks İran dinî hiyerarşi ise Necefabadî'nin kitabını farklı bir ruhla idrak etmiştir. Eserinin iki özelliğine istisna getirmektedirler: Birincisi, Şii olmayan kaynaklara itibar etmesi ve bunu yaparken de sıhhat konusundaki Şii ölçütlerde ısrar etmemesi, ikincisi de İmamın önceden-bilme'sini reddetmesi ki bu İmamların ilahî ilhamla elde ettikleri bilgiye açık bir tehdit oluşturur. Hatta bütün Şii İmamet teorisine... Bir süre sonra bu, İmamların vasıfları, bilgilerinin mahiyeti, ilahî takdirin insan iradesine bıraktığı alan ve fedakârlığın, dinî görevlerin ifasının rasyonel sınırları gibi Kerbelâ olayıyla doğrudan ilgili olmayan bir dizi meselede sert tartışmalara yol açmıştır.⁴⁴¹ Ancak bunlar, başka bir münasebetle tartışılması gereken meselelerdir.

DİZİN

A

Abbas 16, 64, 68, 147, 203, 277, 279
Abbasi 22, 24, 25, 65, 86, 91, 92, 188, 268
Abduh, Muhammed 21, 50, 69, 78, 99, 112, 126, 209
Abdülaziz 94
Abdulcelil, Kazvi 63, 272
Abdülhüseyin, Molla Mirza 67
Abdullah Han 66
Abdülmeccid 87, 94
Abdülmümin, Han 66
Abdülvahhab, Muhammed İbni 172
Adamiyyat 250
Aşarî 66
Afrikanizm 219
Ahbarî 245, 255
Ahmed, Celal Ali 147
Ahundzade 251
Aişe 18, 58, 146, 148, 205
Akkad 147, 203, 206, 207, 208, 209, 279, 280, 281, 282
Aksa camii 139
Alauddevle 64
Algar, Hamid 66, 83, 238, 249, 250
Ali, Şevket 94
Ali, Muhammed 236
Allami 59
Altı Gün Savaşları 233, 234
Amili 81
Âmini, Abdul Hüseyin 54
Ammar 264
Amr İbn al-As 186
Anayasa Devrimi 89, 90, 124, 190, 207, 245, 249

Anayasacı Özgürlük Partisi 134
Anayasacılık 248
Anti-Amerikancı 144
Aquinas, Thomas 200
Arap Birli€i 93, 177, 184, 185
Arapçılık 177, 179, 187
Aristocu 198
Astuyani, Seyyid Celal 31
Azad 94, 96, 101, 282
Azuri, Necib 92
A€a Han 71, 88

B

Baas 223
Bagley, F. 50
Bahi, Muhammed Hasan 222
Bakır 57, 253, 261, 268
Bakır, Molla Muhammed 261
Bandung 171
Bast 251
Bazzaz 177, 178, 186
Bedreddin İbn Cemâ 24
Beni Ta€lib 178
Bey'ah 18, 205
Biat 18, 32, 99, 101, 102, 120, 205, 206, 209, 287
Bihbihani 249, 253
Birleşmiş Milletler 137
Bolşevizm 104, 120
Brahmanist 187
Brucerdi, Ayetullah Hüseyin 247, 285
Budizm 193
Buhari 31
Büveyhiler 66, 87, 272
Buyidler 24

C-Ç

- Cafer es-Sadık 31, 48, 57, 67, 259
Caferî 67
Cebr 21
Cefri 37
Cemaat-i İslâmî 158
Cemaleddin Afganî 69, 78
Cezayir Ba€ımsızlık Savaşı 234
Cezviyye, İbn Kayyım 126
Choudhury, G.W. 159
CIA 78, 140, 235
Cinnah, Fatima 173
Corbin, Henri 34, 41, 42, 47, 265, 266
Coulson, N.J. 255, 256
Cuma İmamları 251
Cumhuriyet 87, 95, 97

D

- De-Stalinizasyon 221, 234
Demokrasi 13, 32, 74, 124, 134, 147,
172, 175, 189, 191, 195, 196, 197, 199,
200, 201, 202, 203, 204, 206, 204, 208,
209, 210, 212, 213, 214, 215, 232, 250,
260
Devrim Teorisi 167, 171, 175
Dinşavi 154
Diyalektik Materyalizm 239
Donaldson, Dwight 50
Dozy 73

E

- Ebu Bekir 20, 30
Ebu Zer 33, 56
Eflatun 212
Ehl-i Beyt 65, 190, 287
Ehl-i Hakk 272
Ehl-i Hal ve'l akd 18
El-İci 114
Emanet 17, 43, 48
Emaret 123
Emevi 28, 45, 76, 114, 132, 180, 268,
275, 284
Emperyal İnan Bankası 245
Enderz-nemih 28

Enes b. Nadr 283

Ensar 20

Ensari, Şeyh Murtaza 246

Eyyübiler 79

Ezher 79, 81, 93, 98, 99, 100, 105, 111,
139, 150, 182, 184, 185, 186, 187, 188,
209, 222, 230, 231, 278, 282

F

- Farabi 30
Fatima 173
Faysal 102, 113
Fazlullah, Şeyh 249, 253, 260, 263
Fedek 55
Feodalizm 240
Firavun 194, 264
Firdevsi 194
Fudah, Abdurrahim 283
Fundamentalizm 134

G

- Gadir-i Hum 58
Gali Paşa, Butrus 154
Gibb, H.A.R. 25, 29, 30, 71
Gita, M.H. Kaşif 43, 54, 75
Gizemcilik 45, 46, 56, 264
Gulat 60, 83

H

- Habil 243, 245, 276
Haçlı 146, 187
Hadis 31 49, 92, 101, 114, 168, 203, 226,
259, 260, 268, 273, 289
Haşimi 45, 140, 279
Hairi, Abdülhadi 207, 258
Halid B. Velid 55
Halife 15, 17, 18, 19, 24, 25, 27, 28, 32,
38, 44, 49, 54, 55, 57, 58, 61, 63, 64,
65, 66, 67, 72, 73, 75, 79, 86, 87, 88,
89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 101,
1060, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 120,
121, 122, 130, 131, 132, 155, 172, 187,
193, 198, 201, 203, 204, 205, 206, 226,
227, 236, 281, 284
Halkın Mücahitleri 235
Hâmân 264
Hanbel, Ahmed 31, 61

- Hanbeli 54
 Hanefi 54, 276
 Hanife 31, 64, 230
 Hanzala 256, 259
 Harac 227
 Harici 19, 20, 21, 24, 30, 56, 74, 131, 141, 156, 257, 282
 Hariciler 19, 20, 21, 131, 156, 257
 Hegel 215
 Heresiyografi 122
 Hilaf Kaydı 160
 Hilafet Komitesi 95
 Hindistan Müslümanları 94, 95
 Hinduizm 72, 196
 Hindular 158
 Hollywood 146
 Horasani, M. Kazım 249
 Hourani, Abert 100, 113, 125, 129, 130, 145, 176
 Hudeybi, Hasan İsmail 137
 Hulefai Raşidun 18
 Hümanizm 112
 Humeyni, Ayetullah Ruhullah 82, 247
 Hunayzi, Ebul Hasan 54
 Hür Subaylar 137, 138, 184, 185, 186, 223
 Hurkus İbn Züheyr 56
 Huruc 22
 Huss 242
 Hılful Fudul 280
 Hıristiyanlık 21, 72, 88
- I-İ**
 İblis 50, 63
 İbn A'sam 287
 İbn Abdulberr 288
 İbn Asakir 286, 287
 İbn Cevzi 63
 İbn Esir 286, 287
 İbn Haldun 44, 45, 97, 98, 104, 113, 280
 İbn Hanefiyye 288
 İbn Himam 91
 İbn Kesir 286
 İbn Kuluye 288
- İbn Sina 30
 İbn Tavus 286, 288
 İbn Teymiyye 27, 53, 59, 60, 61, 62, 63, 72
 İbn İdris 26, 261
 İcma 18, 78, 100, 102, 201, 209, 254
 İçtihad 84, 121, 130, 244
 İmam 19, 23, 26, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 54, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 67, 72, 73, 76, 78, 83, 97, 99, 101, 115, 129, 130, 132, 133, 153, 155, 193, 228, 237, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 259, 261, 264, 265, 266, 270, 269, 271, 272, 273, 274, 286, 287, 288, 289, 290
 İmamî 81
 İmamiyye 243
 İrac 272
 İran Anayasa Devrimi 89, 90
 İran İslâm Cumhuriyeti 108, 152
 İran İslâm Devrimi 75, 192
 İsa 101, 274
 İslâmî Araştırma Derneği 230
 İsmaili 42
 İstislah 228
- K**
 Ka'b bin Malik 52
 Kabil 61, 72, 229, 239, 240
 Kaçar 66, 190, 249, 250, 256, 262, 275
 Kaddafi 146
 Kârun 264
 Karun Irmağı 245
 Kasravi, Ahmed 250
 Kasım, Abdülkerim 219
 Katifi, İbrahim 261
 Katolik 73, 88
 Kazvini, Sadruddin Va'iz 273
 Kebir, Mirza Taki Han Emir 244
 Kelam, Cevahir 270
 Kemalist 134, 185
 Kitap Ehli 153
 Köktencilik 111, 130, 134, 151, 183, 232
 Kölelik 46, 240

- Komünizm 134, 170, 193, 211, 219, 220,
223, 224, 232, 233, 240
- Kübraviyye 63, 64, 65, 67, 68
- Küçük Kaynarca 86
- Kudüs Kongresi 71
- Kuleyni 253
- Kumi, Kadı Said 46, 47
- Kumi, Mirzayi 253
- Kummi, Muhammed Taki 81
- Kureyş 19, 86, 97, 101, 115, 119, 279,
283
- Kurra, Abdurrahman 184
- Kutup, Seyyid 151, 160, 181, 221, 231
- Kıyas 43, 50, 68, 78, 106, 116, 120, 125,
154, 155, 158, 163, 164, 166, 183, 189,
197, 203, 252, 281, 283, 284, 285
- L**
- Laik 79, 85, 86, 90, 93, 95, 96, 99, 104,
107, 109, 111, 117, 127, 128, 134, 135,
139, 147, 160, 162, 179, 183, 185, 186,
222, 225, 237, 242, 248, 251, 259, 279,
281, 282, 283, 285
- Leninizm 234
- Lewis, Bernard 35, 89
- Liberal 72, 100, 143, 147, 152, 157, 158,
161, 173, 181, 182, 183, 199, 210, 215,
235
- Liva el-İslâm 282
- Locke 255
- Luther, Martin 242
- M**
- Makdisi, George 36, 37
- Makrizî 45
- Malik 31, 52, 55, 61, 64, 204, 225, 240
- Malik Eşter 204
- Mantık 13, 97, 102, 128, 165, 178, 180,
222
- Marks 220, 221, 222, 240
- Marksist 27, 36, 163, 182, 234, 235
- Maslahat 25, 41, 80, 125, 200, 207, 229,
256, 257
- Massignon, Louis 36
- Mazini, İbrahim Abdülkadir 280, 279,
287, 288
- Me'mun 28
- Meclisi 55, 85, 87, 89, 209, 262, 286
- Mecusi 21, 72, 196
- Meşrutiyet Devrimi 252
- Mehdi 35, 36, 44, 45, 46, 65, 70, 72, 73,
75, 236, 273, 275
- Memluk 25
- Menar 113, 115
- Meryem 148
- Mevdudi, Ebul Ala El 149
- Militarizm 133
- Mill 208
- Millîleşirme 218, 226, 227, 232
- Mirza Mülküm Han 251, 252
- Mirza Taki Han 244, 251
- Mitchell, Richard 20, 135, 136, 138, 141
- Molé 63, 65
- Mu'izz 79
- Muaviye 19, 56, 58, 102, 180, 279, 284
- Mukaddime-i vacib 257
- Mükemmel Vasat 220, 221
- Murtaza, Seyyid 39
- Musa b. Cafer 61
- Musaddık, Muhammed 191
- Müslim b. Akil 282
- Müslüman Birlik 161
- Müslüman Kardeşler 20, 134, 136, 139,
149, 157, 158, 159, 188, 218, 222, 223
- Mustafa Kemal 71, 86, 87, 88, 89, 96
- Mütevekkil 28, 86, 275
- Mutezile 21, 22, 24, 114
- N**
- Nadir Şah 66
- Nallino 89, 100
- Nasırcı 139, 141, 218, 223
- Nazizm 215
- Neccar 286
- Necmüddin-i Kübra 63
- Nedim 176
- Nizamülmülk 28
- Nomokrasi 200

O-Ö

- Olçaytu, Hudabende 64
 Osmanlı 27, 66, 67, 68, 70, 85, 86, 87,
 92, 93, 94, 95, 96, 112, 113, 117, 123,
 127, 158, 177, 181, 188, 189, 190, 244,
 245, 248, 249, 252
 Owen, Roger 66
 Oxford 52, 100, 173, 200, 262
 Örf 229, 258, 260
 Özgür irade 21, 23, 27, 44, 195, 209, 212

P

- Pakistan İslâm Cumhuriyeti 159, 160
 Pan-İslâmizm 89
 Papa 73, 88, 96
 Partikülerizm 52, 53
 Pazar Esnafı 182
 Perşembe Felaketi 55
 Petrol Krizi 11
 Pozitif Hukuk 130, 131
 Proleterya 183, 240
 Puritanizm 112

R

- Rasyonalizm 22, 53, 69
 Rayyan İbn Şebib 273
 Reuter İmtiyaz Anlaşması 245
 Rosenthal, E.I.J. 25, 107, 109, 126, 133,
 159, 166, 278
 Rousseau 208
 Russel, Bertrand 178
 Rıza Şah 181, 190, 263

S-Ş

- Sa'deddin Hamûye 64
 Saduk, Şeyh 253, 266, 273, 289
 Safavi, Müçteba Navvab 149
 Safran, Nadav 144, 210, 211
 Saltanat 86, 87, 88, 91, 132, 290
 Sani 72, 192, 193, 194, 249, 270
 Santillana 100
 Sartre 221, 234
 Sasani 72, 192, 193, 194

- Sazman-ı Mücahidin-i Halk 235
 Schumpeter 208
 Sebzevari 261
 Selçuklu 25, 87
 Selef 87
 Serbidariyye Hareketi 47
 Serflik 240
 Sezar 101
 Sipahsalar 244, 250, 251
 Siyavuş 272
 Siyonizm 159, 230
 Smith, W.C. 89, 95, 96, 231
 Sosyalizm 18, 82, 132, 138, 179, 203,
 218, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 223,
 225, 230, 232, 233, 237, 240
 Sosyolojistler 13
 Sourdel, Dominique 26
 Stalin 234, 235
 Sukarno 146
 Sünnet 46, 58, 60, 78, 80, 100, 125, 128,
 130, 131, 132, 136, 143, 157, 166, 174,
 199, 200, 201, 204, 227, 230, 229, 253,
 261
 Suriye Ulusal Kongresi 113
 Suyuti 93, 94
 Sıffin Savaşı 284
 Şafii 31, 62, 81, 276
 Şah Abbas 70
 Şah İsmail 32
 Şaltut, Mahmud 83, 84, 85
 Şehrbanu 193
 Şemsabadi 285
 Şeriati, Ali 75, 192, 237
 Şerif Hüseyin 102
 Şeyh Müfid 26, 287
 Şeyh Tusi 26, 38
 Şu'ubiyye 192
 Şura 201, 281
 Şurayh 49

T

- Taberi 18, 286, 287, 288
 Tabersi, Fadi İbn Hasan 81, 287

- Taha Hüseyin 79, 126
 Takiyye 41, 42, 63, 72, 73, 74, 75, 248, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 274
 Takva 26, 65, 76, 177, 200, 263, 271
 Talha 58
 Talibov 251
 Tanrısal Merhamet 35
 Tarihsel Materyalizm 237
 Tarihselcilik 43, 52, 53
 Tasavvuf 21
 Ta'ut 21
 Te'mim 232
 Te'vil 41
 Temettu Hacı 56, 268
 Tenasüh 28, 83
 Teosofik 48
 Tercüman el-Kur'an 161
 Timuri Şah-ruh 65
 Tiran 22, 203
 Turancı 92
 Tütün Kıyamı 124
 Tütün Rejisi 245
- U-Ü**
 Ulusçu 13, 51, 57, 58, 78, 81, 82, 89, 96, 97, 98, 99, 136, 138, 159, 161, 165, 166, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 215, 218, 219, 233, 235, 272
 Ümeyye 52, 178, 180, 193, 278, 279, 280, 282, 284
- V**
 Vahhabi 68, 108, 111, 112
 Vahideddin 87
 Vatancılık 176, 177
 Vatandaş 89, 162, 172, 180, 195, 196, 197, 198, 216, 225, 253
 Vefd 134, 184, 185, 214
 Velayet 18, 64, 75, 123, 260, 290
 Velayet-i Fakih 290
 Velid İbn Abdülmelik 193
 Verimli Hilal 178
 Voluntarist 164
 Vücûdi 202
- W**
 Watt, Montgomery 35, 36
 Wyclif, John 242
- Y**
 Ya'kubi 287
 Yahudi 55, 72, 126, 131, 139, 140, 141, 153, 184, 196, 201, 213
 Yahudi Cumhuriyeti 140
 Yahya 119
 Yarı-Batılı 160
 Yazdigird 193
 Yemen Mütevekkilite Devleti 140
 Yeni Sol 221, 234
 Yezid 102, 277, 278, 279, 280, 282, 284, 285, 287, 288, 289, 290
- Z**
 Zahiruddin, Hümayun 200, 202, 203
 Zand Dönemi 253
 Zeydî 119, 130
 Ziyad 38, 279, 288
 Ziyad İbni Ebihi 279
 Zübeyr 58

